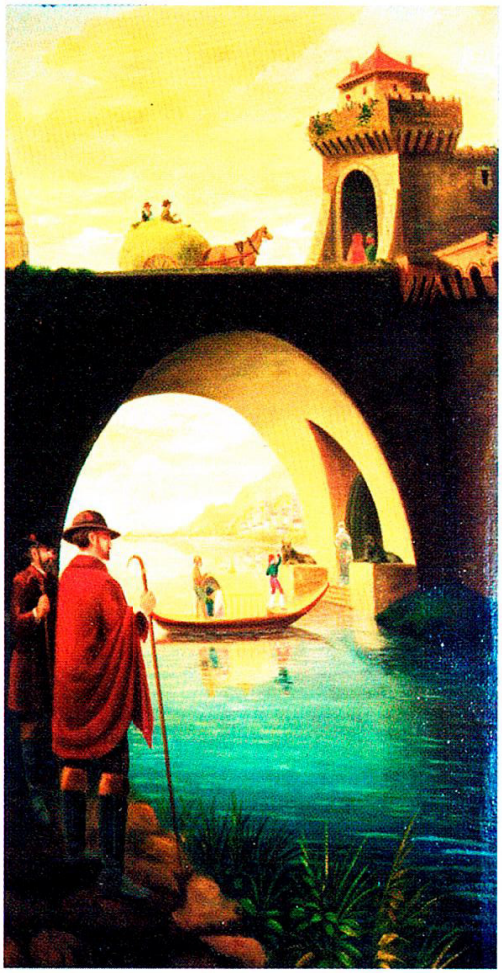
Oorlog

Op 4 augustus 1914 viel het Duitse keizerlijke leger België onverhoeds en zeer driest binnen, hoewel het land zich in het conflict tussen Duitsland en Frankrijk neutraal had opgesteld. Dit bracht een ongeziene stroom van vluchtelingen op gang. Op 14 oktober 1914 waren er ook te Balegem Duitse troepen aangekomen. Een compagnie, die het spoorwegvervoer van militair materieel in de gaten moest houden, had zich het 'Huis van Commerce' toegeëigend, dat toen behoorde aan Frederik van der Spiegel, dicht bij het station gelegen. Later, in 1926, zou Frans de Vos er nog schilderwerken leveren, op houten panelen en ingewerkt in het pleisterwerk. Deze kunstwerken, Venetiaanse zichten en allegorische taferelen, zijn er tot op de dag van vandaag nog te bewonderen. Tegenwoordig draagt deze herberg de naam 'Ganzenhof'.

Maar keren we terug naar het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog: samen met zijn jongste dochter, Jeanne, vluchtte Frans de Vos naar Nederland, zoals circa één miljoen Belgen dit deden. Overigens werden zij er door de Nederlandse bevolking voortreffelijk opgevangen. Dankzij onderhandelingen tussen de Belgische overheid en de Duitse bezetter kon bijna 90% van de naar Nederland gevluchte Belgen vóór mei 1915 naar huis terugkeren. Later maakten de Duitse militairen het grensverkeer middels elektrische draadversperring schier onmogelijk.

◂ *Een Venetiaans zicht in het 'Huis van Commerce' te Balegem.* ▾

Waarom bleef Frans de Vos in Nederland? Omdat hij er als kunstenaar betaald werk had? Het blijft gissen. Zeker is dat het circusgebeuren in België door de oorlogsomstandigheden onmogelijk was geworden: het meeste materiaal was door de legertroepen in beslag genomen. We vermoeden dat Frans eerst naar Tilburg is gegaan, waar namelijk een vluchtelingenkamp voor woonwagenbewoners was ingericht. We weten immers dat zijn dochter Jeanne tijdens de oorlog in Tilburg op school heeft gezeten.

Zeker is ook dat Frans in 1915 al te Sint-Jansteen woonde, namelijk bij de familie Bouwens-Schuermans. Dat valt te lezen op de achterkant van een ansichtkaart die zijn vriend August van

▲ *Frans de Vos en zijn dochter Jeanne, ca. 1916*

Waes vanuit Tilburg verstuurde. Albert Bouwens, metselaar, was geboren in het Belgische De Klinge, en gehuwd met Maria Schuermans, een modiste uit Sint-Jansteen. Na de Grote Oorlog, namelijk in augustus 1919, verhuisde dit gezin met de kinderen naar Antwerpen. Beweerd wordt dat Frans de Vos in Sint-Jansteen ook schilderwerken heeft uitgevoerd. Ondanks alle pogingen en contacten, hebben we daarvan tot op heden geen schriftelijke bewijzen of andere sporen weten te vinden.

De Vos en Truyens in Graauw

Vanaf juli 1916 maakte Frans de Vos samen met zijn 'handlanger' Henri Truyens (een stoffeerder uit Sint-Niklaas) een begin met de beschildering van het nieuwe gedeelte van de kerk te Graauw (nu dwarsbeuken en koor), zoals vermeld in het *Liber Memorialis* door pastoor Eduardus van Acker. Ze werden hiervoor betaald: in het kerkarchief bevindt zich een brief uit oktober 1916, waarin de bisschop van Breda toestemming geeft aan de pastoor om duizend gulden te besteden aan de schilderwerken.

Henri Truyens (1883-1959) was in 1912 te Temse gehuwd met Victorine Pieters. Met zijn twee piepjonge kinderen en zijn echtgenote moest hij bij het begin van de Eerste Wereldoorlog eveneens vluchten, omdat hij lid was van de burgerwacht. Zijn gezin vond onderdak te Graauw in de Zandbergsestraat bij Maria Bracké (1888-1979; zie ook p.139), dochter van de koster.

▲ *Het gezin Truyens met nog maar twee kinderen; Solange geboren in 1913 en Paul in 1915.*

Het gezin Truyens woonde er op de zolderverdieping. Er was een ladder onder hun raam gezet, zodat Frans de Vos rechtstreeks bij Henri kon aankloppen.

◀ *Het gezin Truyens voor het huis van Maria Bracké. Op moeders arm de piepjonge Marie-Josée Truyens, geboren te Graauw op 11 mei 1918, die in 2004 en 2005 nog een bezoek aan Graauw heeft gebracht.*

Frans de Vos poserend bij zijn schilderingen van Jezus in de Tempel en de Bergrede. De kleuren zijn bijzonder fris gebleven. De motieven onder de schilderingen zijn inmiddels verdwenen, evenals de oude godslamp. Linksonder samen met Truyens, die een ansichtkaart van de foto liet maken.

De dochter van Henri Truyens vertelt...

Henri Truyens heeft vaak model gestaan voor Frans de Vos. De Vos gooide hem dan een gordijn of een laken om zijn schouders, en dan was hij een apostel of engel. Als hij klaar was, zei hij: 'Je staat erop, Henri,' en dan maakte hij het schilderij verder af.

Henri Truyens kreeg elke week negen gulden, die pastoor Eduardus van Acker op de voorste stoel voor hem klaarlegde. Maar als de pastoor wist dat Truyens, die van huis uit stoffeerder was, die week ergens was gaan behangen, legde hij maar zeven gulden op de stoel, met de woorden: 'Dat is dan wel genoeg.'

Henri Truyens kon goed overweg met Frans de Vos, hielp hem bij het prepareren van de ondergrond en bij het inkleuren van vlakken. Henri's vrouw Victorine was trots op haar man, en schreef op de achterkant van nevenstaande ansichtkaart: 'Hoe vindt gij hier Henri op? Is het reeds geen echte kunstschilder geworden?' En ze ondertekent met: 'De secretaris van de schilder, Vic.'

Mettertijd werden ook versieringen aangebracht in het oude gedeelte van het kerkgebouw (nu het schip). Daarmee heeft De Vos zowat heel de kerk van schilderingen voorzien, ook de reeksen profeten en apostelen boven de bogen en een aantal decoratieve motieven op de zuilen (hoewel er ook vele acanthusmotieven in 1950 in stijl zijn bijgeschilderd door de firma De Bruyn uit Hulst: zie foto in *Liber*, 1950). Alleen de Kruisweg – alsmede (volgens pastoor Ruyloft) de bazuinende engelen boven het orgel – zijn niet van hem. Blijkens het *Liber Memorialis* werden de schilderwerken vertraagd en bemoeilijkt door de schaarste aan verf en olie in oorlogstijd. Toch werden ze voltooid in december 1918, kort na het einde van de Eerste Wereldoorlog (11 november).

Naast al die wandtaferelen heeft Frans de Vos ook één of meerdere medaillons in de processievaandels geschilderd. Zo is het medaillon op het processievaandel waarop de Heilige Familie staat afgebeeld (zie p. 122), onmiskenbaar van zijn hand – en ook van een aantal andere vaandels kan men dit op stilistische gronden vermoeden.

De Vos en de Splinter

Frans de Vos vond in de periode te Graauw onderdak bij de familie Moorthamer, die een herberg ('de Splinter') en een klompenmakerij had. Desiderius Moorthamer (geboren in het Belgische Beveren-Waas in 1858) was getrouwd met Dorothea Claassen (Graauw 1866-1935). Hun woning was net vóór de Eerste Wereldoorlog vernieuwd en bevond zich op de hoek van de huidige Erwtenweg en de Zandbergsestraat.

◂ *Desiderius Moorthamer ('den Dees') en Dorothea Claassen. In herberg 'de Splinter' werd er zo te zien Heineken en Oranjeboom geschonken.*

In 1962 is daar de huidige bungalow voor in de plaats gekomen. Frans de Vos heeft in deze toenmalige herberg enkele muurschilderingen gemaakt met als onderwerp 'Venetiaanse zichten met gondels'.

De kleindochter van de Moorthamers, Gilda Neeve, bezit nog vier schilderijen van Frans de Vos, daterend uit zijn Graauwse tijd (1916-1918), namelijk twee religieuze taferelen ('Graflegging van Jezus' en 'Veronica'), en twee profane werken: 'Franse soldaten te Waterloo' en 'Paarden op een dorpsplein' (beide hiervoor al afgedrukt, p. 31 en p. 153).

In de 'Louisa-hoeve' te Graauw, waar De Vos ook een tijdje gewoond heeft, bevinden zich in de gang nog muurschilderingen van zijn hand, voorstellende een Franse liefdesaffaire met schaking, muzikaal theater, en duel.
In de 'Verhaegenhoeve' hangt één van zijn beste werken, een olieverfschilderij van de hoeve (zie p. 63).

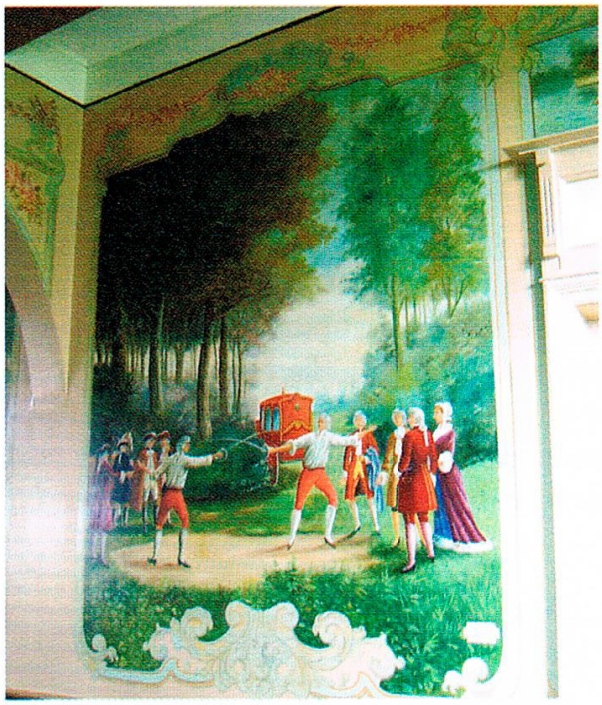
◂ *Veronica, olie op doek, 56x76 cm, collectie Gilda Neeve.*

▸ *Frans de Vos (links) met Desiré en Maarten Moorthamer in Graauw. Het (te kleine) doek achter de heren moet een kamerinterieur suggereren. Foto collectie Gilda Neeve.*

Op een aandoenlijke, min of meer geënsceneerde foto uit deze oorlogstijd (en genomen te Balegem) zien we Sophia Cleyman zitten aan een schrijftafeltje met haar oudste dochter Rachel, brieven in de hand. Op de achtergrond een foto (genomen in Nederland) van haar man Frans en hun jongste dochter, Jeanne. Die foto bevat alles: emotionele aanwezigheid, fysieke verwijdering en daartussen contact via brief en foto…

Sophia Cleyman overleed te Balegem op 3 juni 1918 vóór de terugkomst van haar man en haar jongste kind die ze vier jaren heeft moeten missen. Op haar doodsprentje stond onder meer te lezen: 'Beminde echtgenoot, de droeve en bange tijden hadden ons over bijna vier jaren zo plotseling gescheiden door uwe heenvlucht naar betere streken… nu is de scheiding in deze wereld voltrokken. Doch, getroost u, wij hopen op een eeuwig weerzien in het zalig hierna'.

De gehele gang van de Louisa-hoeve is met dergelijke taferelen beschilderd. De schilderingen zijn tot op heden goed bewaard gebleven.

Echtgenote Sophia en dochter Rachel wachtend in Balegem. Ook hier een geschilderde kamer op de achtergrond, inclusief het portret van Frans en Jeanne.

Balegem

Er wordt verteld...

Volgens de nazaten van Frans de Vos stierf Sophia Cleyman, zijn eerste echtgenote, in 1918 aan een blindedarmontsteking. Ze had geholpen kunnen worden door een Duitse arts, maar zou behandeling geweigerd hebben met de woorden: 'Aan mijn lijf geen Duitser.'
Zijn dochter Jeanne de Vos, inmiddels overleden, is rond 1990 het werk van haar vader in de kerk van Graauw nog komen bezichtigen.

Na de oorlog keerde Frans de Vos terug naar Balegem en hertrouwde er op 24 mei 1919 met Maria de Canck (Balegem 1888-1953). Maria was de dochter van de buurman, Omer de Canck (slachter van beroep), en had Sophia Cleyman bijgestaan in de periode van ziekte die aan haar overlijden voorafging. Met zijn tweede echtgenote kreeg Frans de Vos drie kinderen, twee zonen en één dochter. Een zoon, Marino (1920-1993) zou op artistiek gebied ook een belangrijke rol in de streek spelen. Hij gaf les aan de kunstacademie te Zottegem en zette een stukje traditie van zijn vader voort door decoraties in huizen aan te brengen. Daarvan is er overigens nog een aantal tot op heden bewaard. Marino de Vos was ook bekend door de toneelgroep De Vos te Balegem, die optrad in het atelier De Vos – en de familie De Vos maakte er de door het publiek zeer gewaardeerde decors voor.

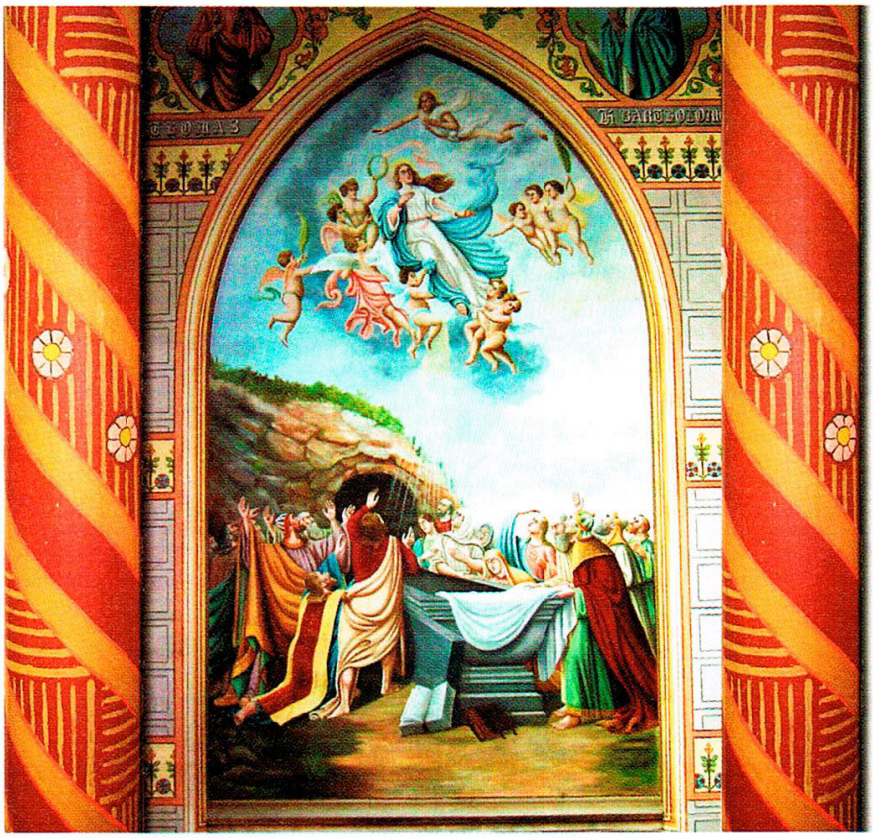

Na de oorlog was Frans de Vos weer erg actief met het maken en beschilderen van fraaie circusfaçades voor o.a. de volgende circussen: Minnaert, De Muynck, Semay, Tondeurs en Libot. Het is uit die tijd dat de volgende anecdote stamt. Bij circus Semay verwachtte men Frans de Vos met een nieuw geschilderde façade. Er moest spoed gemaakt worden zodat alles klaar was om de nieuwe voorgevel direct te kunnen plaatsen. Directeur Semay riep tot zijn mannen: 'Allez, allez (schiet op), de Vos komt!' Die uitdrukking bleef voortaan in gebruik wanneer er iets snel moest gebeuren.

Na een rijkgevuld artistiek en niet steeds gemakkelijk leven overleed Frans de Vos op vrij jonge leeftijd, 56 jaar, te Balegem op 6 mei 1936. Daar er een gedeelte van het kerkhof geruimd is, ging het graf van de schilderende circusdirecteur jammer genoeg voor het nageslacht verloren.

Circus en neogotiek

Wanneer we het schilderwerk van Frans de Vos in de kerk te Graauw onder de loep nemen, bemerken we in de decoratieve kant van zijn stijl de invloed van de neogotiek, die toen al over zijn hoogtepunt heen was. Anderzijds passen de afgebeelde passages uit de bijbel binnen de iconografie en tekentrant die het circuswezen sinds het einde van de 18de eeuw beheerst: vooral in de manier waarop de paarden en de engelen zijn afgebeeld, bespeuren we de stijlkenmerken van een circusschilder.

◂ *Frans de Vos, Maria Hemelvaart, kerk Graauw, zijbeuk noord, oostkant. Links en rechts beschilderde zuilen (fotomontage).*
◂◂ *Er zijn inderdaad overeenkomsten met de façade van het circus De Muynck die Frans de Vos geschilderd heeft: let maar eens op de engeltjes...*

Ook al was De Vos geen Michelangelo of Rubens, kunsthistorisch lijkt ons de binnenbeschildering van het kerkgebouw te Graauw meer dan de moeite waard en bijzonder interessant om te conserveren. Vooral omwille van die typische neo-gotische decoratieve elementen, die vandaag op een toenemende belangstelling mogen rekenen. De kerkversiering kan gelden als relict en schoolvoorbeeld van een bepaalde kunsthistorische opvatting. Een zeldzaamheid, als we ermee rekening houden dat vele gelijkaardig beschilderde kerkgebouwen vrij onlangs (vooral na het tweede Vaticaans Concilie, dat soberheid predikte) in eenvoudige kleurstelling werden herschilderd of overschilderd. Behouden is hier dus de boodschap. En indien haalbaar, restaureren!

Het is immers bijna een unicum dat deze beschilderingen bewaard zijn. En absoluut uniek in Nederland is de combinatie van circus en kerk, van kermiskunst en late neogotiek.

Bronnenmateriaal: informatie verleend via het circusarchief van André de Poorter, dat sinds kort is overgedragen aan het Huis van Alijn (het vroegere Museum voor Volkskunde te Gent), diverse andere archieven (o.a. Eeklo, Sint-Niklaas en Gent), nazaten van de families De Vos en Truyens, het Heemkundig Genootschap 'het Land van Rode', ... en diverse boeken over het circuswezen in België.

